

ШАВКАТ РАҲМОН ШЕЪРЛАРИДА ФЕЪЛ СЎЗ ТУРКУМИГА ДОИР МЕТАФОРЛАРНИНГ ҚЎЛЛАНИЛИШИ

Юнусова Дурдона Ахтамовна
Самарқанд ВХТХҚТМОҲМ ўқитувчиси
durdona3004@mail.ru
+99893 304 83 33

Аннотация.

Мақолада Шавкат Раҳмон ижодида ҳаракатни ифодаловчи сўзларнинг метафора ҳосил қилишдаги аҳамияти, тил воситаларидан ниҳоятда самарали фойдаланиш йўллари мисоллар ёрдамида таҳлил қилинган. Шоир ижодида ҳаракатни ифодаловчи сўзларнинг метафора ҳосил қилиш имкониятлари асосланган.

Калит сўзлар:

феъл сўз туркуми, лисоний-ментал доира, метафора, сифатдош, кўчма маъно, кўп маъно, сўроқ гап, истиора.

Метафора – инсон образли тафаккурининг ҳосиласи. Бугунга қадар мазкур ҳодиса тилшунослик ва адабиётшунослик нуқтаи назаридан кўп ўргатилган. Метафора (гр. *metaphora* – кўчириш), аввало, нутқ механизми, бирор лексема денотатининг ташқи, зоҳирий ўхшашлиги асосида бошқа маънони ифодалаш учун ишатилишидир [Сайфуллаева 2006: 391].

Метафорани сўзловчининг лисоний-ментал доираси билан чегаралаш мушкул: инсоннинг метафоралардан фойдаланиш билан боғлиқ фаолияти уни ердаги қолган мавжудотлардан фарклантириб турувчи яна бир жиҳатдир [Лагута 2003: 7]. Бинобарин, О. Лагутага кўра, “метафора” атамаси ўзининг поэтик-риторик истеъмол доирасидан аллақачон чиқиб кетган, ландшафт унсурлари, дизайн предметлари, тарихий ва маиший воқеалар, бадиий услуб ва воситалар, ахборот технологияларидаги баъзи бир ўзгаришлар бугунги кунда метафоравий талқинда қабул қилинмоқда [Лагута 2003: 7].

Кўринадики, метафоралар борасидаги қарашлар ниҳоятда мунозарали. Бу эса, мазкур илмий мавзунинг жиддий тарзда ишланмаганлигини, етарли даражада янгилигини, оригиналлигини, шу билан бирга, ўта долзарблигини қайта бор исботлайди. Шавкат Раҳмон шеъриятида метафораларнинг ўрни ва аҳамияти катта бўлиб, шоир ўз шеърларида белги, ёки предметни ифодаловчи сўзлар билан бир қаторда ҳаракатни ифодаловчи сўзлар иштирокида ҳам бетакрор метафоралар ярата олган:

Масалан, “Ҳамал” номли шеърида ҳайвонларга хос бўлган хусусият, жараёнга табиатда содир бўладиган ҳолатни ўхшатиб ажойиб метафора ҳосил қилади:

//Эриб битди поёнсиз қорлар,
яна кўҳна замин туллади.
Водийдаги улкан ўриклар
бир кечада оппоқ гуллади.//

Аслида ҳайвонот олами ҳам табиатнинг бир қисми бўлса-да уларга хос жиҳатларнинг биридагисини бошқасига кўчириш услубий ва мантикий жиҳатдан номутаносиб. Шундай бўлса-да Ш.Раҳмон “тулламоқ” феълени заминга нисбатан муваффақиятли қўллай олган.

Шеърнинг образли, таъсирли чиқиши учун шоир табиатнинг барча ҳодисаларига мурожаат қилиб кўрган. Юқоридаги бандда ҳайвонга хос хусусиятни коинотга кўчирган бўлса, қуйидаги мисрада қушларга хос асосий хусусиятни табиат ҳодисаларидан бўлган булутга нисбатан қўллайди:

//Оқ булутлар ерга қўндими,
мўъжизалар бўлдими содир?
Оҳ, нақадар ажойиб тунда
оқ машъала экилган водий.//

“Қўнмоқ” феъли аслида қушларнинг асосий хусусиятини англатади. Табиатда ҳар бир жонзотнинг ўзига хос хусусияти бўлади. Масалан, инсонлар, баъзан ҳайвонлар, ҳатто қушларга нисбатан ҳам қўллаш мумкин бўлган “ахтармоқ” феъли баҳорга нисбатан қўлланилганлиги шеърга ўзгача руҳ бағишламоқда:

//Энди сафсар кечаларда оқ
машғалалар тутиб, улуғвор
кенгликларда кезар чиройли
кундузларни **ахтариб** баҳор. //

Энди наботот оламига хос бўлган айрим хусусиятларнинг ўқувчи тасаввур қилиши қийин бўлган ҳодисаларга нисбатан ҳам қўлланилишини шоир ижодида бевосита кузатиш мумкин:

//Кунлар **пиша бошлайди** яна,
ранглари бошингда элар,
Хаёлингни чакмоқлар каби
ёритувчи лаҳзалар келар.//

Айнан кунларга нисбатан пишмоқ феълнинг қўлланилиши, фақат шеърятдагина содир бўлиши мумкин. “Пишмоқ” феъли ишга, овқатга, мевага нисбатан қўлланиб келади.

“Туркийлар” шеърида эса, инсонларга хос бўлган ҳаракат-ҳолатлар ҳайвонларга, хусусан, итларга нисбатан қўлланилади. Йиғламоқ феъли инсонлардан ташқари баъзан бошқа жонзотларга нисбатан ҳам ишлатилади. Қуйидаги бандда йиғламоқ феъли итга нисбатан қўлланганда шаклан феъл кўчма маънода қўлланмоқда мазмунан олганда бу ўринда от сўз туркуми, яъни итлар сўзи бошқа маънони ифодалаш учун келтирилган:

//...саждага бош қўйди ёвга терс қараб,
ғулларни кемириб **йиғлади** итлар,
буюк бошни кесди қилич ярақлаб.//

Шоирнинг “Тонг очар кўзларин...” шеърида феъл сўз туркумига доир кўплаб сўзлар метафоранинг ўзига хос намуналарини ҳосил қилмоқда:

//Тонг **очар кўзларин эриниб**,
севинчдан **йиғлайди** қиёқлар,
чечаклар **жилмаяр севиниб**,
шамолда **чўмилар** гиёҳлар.//

Ажратиб кўрсатилаган феъллар одатда инсонларга хос хатти-ҳаракатларни ифодалаб келади. Энди мазкур феъллар табиат ҳодисаларига нисбатан ҳам қўлланилиб шеърнинг таъсирчанлигини, образлилигини таъминлаб бермоқда. Қуйидаги мисраларда ҳам шу ҳолат кузатилади:

//Қурбақа **варақлар** баёзин,
гулдан бол сўради арилар,
чигиртка **қайрайди** овозин,
парвозда ниначи — **парилар**.//

Шавкат Раҳмоннинг баҳор тасвирига бағишланган деярли барча мисралари асосан, метафорага асосланган. Шоирнинг бошқа ижодкорлардан фарқи шуки, у табиат ҳодисаларини, борлиқ ўзгаришларини инсонга таниш ҳиссиётлар асосида, мўйқалам билан чизилгандек тасвирлаб бера олади. Бунда асосий вазифани феъл туркумига доир сўзлар бажарайши қуйидаги намунадан англашиб турибди:

//Майсаларин тараб, парвозга
шайланади чексиз далалар.
Ўспиринлар кучоғида маст
Қирда **асир тушган** лолалар.//

Тасвир метафоралар орқали шунчалар аниқ чизилганки, беихтиёр асир тушган лолаларни кўз олдида келтириш мумкин.

Қуйидаги бандда биргина “ўргатмоқ” феъли қўлланилган бўлиб, шеър муаллифи табиат ҳодисаларининг муаллим сингари инсонга қандай яшашни ўргатиши ифодаланмоқда. Дарахт мисолида бир инсон тақдирида содир бўладиган турли синовларнинг бўлиб туриши ва сабр қилган

киши кўкламга ҳам етишига ишоралар сезилиб турибди. Шоир ўргатмоқ феълени дарахтга нисбатан кўллаб ҳаёт фалсафасини ўқувчига англашмоқда:

//Гўё қуёш парчалангандай...
Ғарқ қилади оламини фараҳ.
Ҳар баҳорда менга эринмай
яшамокни **ўргатар** дарахт.//

Шоир шеърлятидаги тоғ – шоирнинг юксалиб кетган руҳи, изтиробу қувончлари. Шунинг учун бўлса керак, шоирнинг илк шеърларидан то сўнгисигача тоғлар у билан яшайди. У мисраларнинг ҳар бирида феълларни қўллашда кўчма маънога асосланган:

//Тоғ **хўрсиниб юборди** оғир–
водийларга **югурди** шамол,
юзларини **яширди** ҳилол.
Тоғ **хўрсиниб юборди** оғир,
Теран хобдан **уйғонди** юрак,

Тоғлар каби **хўрсинмоқ** керак.// (Ўша манба, 19-б)

Шавкат Раҳмон шеърларида кечинмаларини, ҳис-туйғуларини ифодалашда бадиий тасвир воситаларининг деярли барчасидан фойдаланади. Хусусан, метафораларни ҳосил қилишда руҳий ҳолатни ёрқин тасвирлаш учун феъл сўз туркумидан унумли фойдаланган деган хулосага келиш мумкин. Бу борада ҳам Ш. Раҳмон муайян янгиликлар ярата олган десак муболаға бўлмайди.

Адабиётлар:

1. Лагута О. Н. Метафорология: теоретические аспекты / Новосибир. гос. ун-т. -Новосибирск, 2003. Ч. 1.–С.7.
2. Сайфуллаева Р.Р., Менглиев Б.Р., Бокиева Г.Ҳ., Қурбонова М.М., Юнусова З.Қ., Абузалова М.Қ. Ҳозирги ўзбек адабий тили. Ўқув кўлланма. – Тошкент, 2006. – 391 б.
3. Шавкат Раҳмон Абадият оралаб. Сайланма –Тошкент, 2012. 258 б.